

Lėmėjo naudininkas

Gramatikose ir šiaip kalbinėje literatūroje apie **lėmėjo naudininką** labai mažai terašoma¹. Tie patys pavyzdžiai, kartais nežymiai pakeisti, eina iš vienos sintaksės į kitą: *Dievui visi žmonės lygūs* (Jablonskis, Fraenkelis, Būtėnas, Sennas), *Man jis kvailys ir tiek!* (ten pat), *Girtiems ir ožkos kaustytos* (Jablonskis, Fraenkelis, Būtėnas, Balkevičius²), *Kieno burna karti, tam ir medus nesaldus* (Jablonskis, Būtėnas), *Ar aš tau tarnas?* (Jablonskis, Būtėnas, Balkevičius), *Toks jis tau tik pasirodė* (ten pat). Jablonskio gramatikoje yra dar keletas pavyzdžių.

Nieko neminima apie formalias lėmėjo naudininko savybes, o jo reikšmė apibūdinama pernelyg trumpai: šiuo linksnio tipu pasakoma būtybė, „kuriai kas rodo, kurios supratimu, arba nulėmimu, yra kas gera arba negera pasaulyje, kurios nuomone kas šiaip arba kitaip daros arba turi būti laikoma šiame pasaulyje“³. Kiti tyrinėtojai, kaip E. Fraenkelis, A. Sennas, šio linksnio visai neaiškina.

Pateiksime pavyzdžių su lėmėjo naudininku:

1. *Tėvynės gerbūvis man nėra tuščias žodis* (LKŽ III 250). 2. *Visų pirma ja m [autorium] gamta ir žmogus – tai lygūs sąjungininkai kovoje už bendrą ir taurų tikslą* (T 1967. IV. 23). 3. *Jie nenorėjo suprasti, kad Vaškevičiui darbas – tarytum druska, be kurios gyvenimas netektų skonio* (T 1967. X. 8). 4. *Visa, kas paprasta ir žmogiška, jam idiotizmas...* (SI 197). 5. *Lietaus šnarėjimas Aušrai kartais pavirsdavo tyliu, paslaptingu kuždesiu už langą* (Mik 189). 6. *Egiptiečiams gyvenamosios žemės vakaruose baigėsi Sicilija, [...]* (MG 1964, 8, p. 16).

7. *Darbas jam buvo viskas* (Baltr 82). 8. *Tu man kaip savas* (Gr 116).

9. *Kai tik išgirdo Dundulis, nuleido sparnus, ir graži juosta jam jau nebe graži* (Kr 190). 10. *Tau visi gabūs ir geri* (Mik 91). 11. *[...] jiems negražūs ar nešventi tokie vardai* (Kr 185). 12. *Alkanam ir juoda duona gardi* (LKŽ III 124). 13. *Kas vieniems teisinga, tai kitiems niekas kitas kaip bukas užsispyrimas* (Mik 239). 14. *Taip laukai pasiliko mums visur gedulingi* (LKŽ III 199). 15. – *Kuo aš tau ištišęs?.. – šokos Linkus* (Že 73). 16. *Aldonai tai buvo netikėta* (Baltr 64).

17. *Monikai viskas buvo kaip sapne* (Cv 88). 18. *Tokiems ponams, pasakė jis, vargšė mergaitė – nosinės vietoj: nusišnyptė ir numetė* (Gdr 146).

19. *Girtam visur patalas!* (Cv 225). 20. *Žmonės juokiasi, vaikai pirštais bado, o tas Aleksiuokui pikčiau už luošumą* (Balt 19).

¹ J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, V., 1957, p. 601–602; Ernest Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus, K., 1928, p. 129; P. Būtėnas, Trumpas linksnių mokslas, K., 1929, p. 35; Alfred Senn, Handbuch der litauischen Sprache, I, Heidelberg, 1966, p. 415; Lietuvių kalbos gramatika, I, V., 1965, visai apie jį nemini.

² J. Balkevičius, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, V., 1963, p. 187–188. Pateikiami tik trys pavyzdžiai su lėmėjo naudininku, linksnio pavadinimo nėra.

³ J. Jablonskis, min. veik., p. 602.

21. *Tai aš tau kalė! Tai aš tau siuntu!..* (Kr 76). 22. *Štai tau medžiai švokščia. Ko jie švokščia, tu nežinai, o aš jau žinau. [...]* *Štai tau kregždė ant kraigo trailiuoja, – ko ji trailiuoja, tu neišmanai, o aš kaip save suprantu. Tau vėjas plaukus kilnoja – ir tiek!.. O man jis ausysna kušta...* (Kr 190). 23. *Kur tik kas subildės, dunkstelės – vis jam kerta* (Cv 228).

24. *Kam anksti, o kam tai jau ir metas* (Kr 174).

25. *Žmogumi šiems jaunuoliams būti – vadinasi, būti didvyriais* (T 1968. V. 11). 26. *Vienai [motinai] armija – jos sūnus, vydamas priešą, nebegrižo į namus, kitai – tvarkingai saugomi po keletą kartų perskaityti trikampėliu sulankstyti sūnaus laišakai* („Tarybinė moteris“, 1963, Nr. 2, p.134). 27. *Man, kuo žirnių ankštys storėja, tuo gardėja* (LKŽ III 121).

Kaip matyti iš čia pateiktų lėmėjo naudininko vartojimo pavyzdžių, jo vieta sakinyje nėra fiksuota. Labiausiai įprasta žodžių tvarka yra tokia: veiksnys – N. tarinys, N. – veiksnys – tarinys. Naudininkas gali net skirti perpus tarinio (14 pvz.) ar veiksnio (25 pvz.) komponentus, gali būti pavartotas beasmeniame sakinyje (24 pvz.). Jis gali neturėti betarpiško ryšio su veiksmiu ir tariniu, o priklausyti nuo viso sakinio (27 pvz.), tai šiuo atveju pažymima kableliu. Tą lėmėjo naudininko nepriklausymą nuo vienos ar kitos sakinio dalies pabrėžė E. Fraenkelis, skirdamas šį linksnio tipą prie „naudininko kaip predikacijos papildymo“ (Dativ als Ergänzung der Satzaussage).

Iš viso to reikia daryti išvadą, kad lėmėjo naudininkas priklauso nuo pačios predikacijos, nuo veiksnio ir tarinio ryšio. Tarinys gali būti reiškiamas įvairiai: daiktavardžiu (1–6, 21 pvz.), daiktavardžiu su prielinksniu (17 pvz.), įvardžiu (7–8, 13 pvz.) būdvardžiu (9–16 pvz.), prieveiksmiu (19–20 pvz.), veiksmazodžiu (21–23 pvz.), žodžių junginiu (18, 25 pvz.), ištisu sakiniu (26 pvz.).

Kurią reikšmę turi lėmėjo naudininkas? Jau pacituotojo J. Jablonskio aiškinimo nepakanka, nes, pvz., ir pasakyme *Tokie dalykai jam nepatinka* galima rasti naudininku reiškiamą būtybę, kuriai kas atrodo, kurios nulėmimu yra kas gera ar bloga. Surinktieji pavyzdžiai rodo, kad lėmėjo naudininkas nusako ne tik kurio asmens nuomonę apie ką nors, bet taip pat rodo, kad tos nuomonės teisingumu kiti pokalbyje dalyvaujantieji asmenys, klausytojas ar skaitytojas gali abejoti; taip galvoja tik tas asmuo, kuris reiškiamas naudininku, o iš tikrųjų taip arba visai nėra (4, 6, 10, 23 ir kt. pvz.), arba gali ir nebūti (2, 7, 12 ir kt. pvz.). Tai ypač aišku iš 9-ojo pvz.: juosta iš tikrųjų buvo graži, tik Dundulis buvo kitokios nuomonės apie ją, jam kitaip atrodė. Neretai tas nuomonių nesutapimas reiškiamas lygia-grečiomis konstrukcijomis (13, 22, 24, 26 pvz.).

Nagrinėjamosios konstrukcijos reikšmę būtų galima formuluoti taip: lėmėjo naudininkas nusako tai, kas, naudininku reiškiamo asmens nuomone, yra, vyksta.

kuo, jo nuomone, veiksny s tampa, lieka, kas ar koks jis yra; tos nuomonės, dažnai netgi pabrėždamas, laikosi tik ją pareiškęs asmuo, o kiti – ir tai jam žinoma – tuo abejoja arba galvoja priešingai. Naudininką galima pakeisti kilmininku su žodžiu *nuomone*: *Egiptiečių nuomone, gyvenamosios žemės vakaruose baigėsi Sicilija* (žr. 6 pvz.). Jei naudininku buvo pavartotas asmeninis įvardis, tai jis virsta savybiniu: *Tavo nuomone, visi gabūs ir geri* (žr. 10 pvz.). Tokio pakeitimo galimumą, matyti, reikia laikyti formaliu lėmėjo naudininko požymiu. Betgi toks pakeitimas, viena, teiginį susilpnina: *Visa, kas paprasta ir žmogiška, jo nuomone, idiotizmas* (žr. 4 pvz.), kita, – daro jį bendrą, pritaikomą ne vien tik konkrečiam asmeniui: *Darbas jam buvo viskas* (7 pvz.) – teiginys taikytinas vienam asmeniui, *Darbas, jo nuomone, buvo viskas* – gali būti pritaikomas ir kitiems. Prie formaliųjų šios konstrukcijos savybių priskirtina taip pat ir naudininko prepozicija tarinio atžvilgiu.

Lėmėjo naudininkas nevertojamas su tokiais teiginiais, kurie kitiems nekelia abejonės. Kartais labai sunku nustatyti teiginio tikimybės laipsnį. *Aldonai tai buvo netikėta* (16 pvz.), *Monikai viskas buvo kaip sapne* (17 pvz.) – lėmėjo naudininką čia galima pripažinti tik tuo atveju, jei tai, kas pasakyta, teigia ne autorius, o taip tik Aldonai ar Monikai atrodė. Vadinas, to ar kito naudininko tipo pripažinimas priklauso nuo situacijos, konteksto. Tą pat galima pasakyti ir apie J. Jablonskio pavyzdį *Kas aš tau?* Jei šis pasakymas turi prasmę „Kuo tu mane laikai?“ – turime lėmėjo naudininką, o jei, pvz., jį reikia suprasti kaip „Ar tu, vaike, nežinai, kad aš tau dėdė?“ – naudininką su predikatyvu, reiškiamu daiktavardžiu. Sakinyje *Toks jis tau tik pasirodė* lėmėjo naudininko nėra; teigimas čia nekelia abejonių, naudininką pakeisti *tavo nuomone* negalima.

Būdinga, kad lėmėjo naudininkas paprastai vartojamas su žodžiais, kurie tiesioginiu valdymu naudininko nereikalauja (imkim 9, 11, 14 pvz.). Jei ir pasitaiko žodžių, valdančių naudininką, tai jie nukeliami toliau nuo šio linksnio, kad būtų išvengta dviprasmiškumo (10 pvz.).

Linksnio tipo pavadinimas nėra visai tikslus, nes *lemti* reiškia „linkėti; pranašauti; turėti persvarą“ (DLKŽ p. 416). Todėl dar J. Jablonskis siūlė naudininku reiskiamą asmenį vadinti nuomonės reiskėju, o patį tą linksnio tipą – dativus iudicantis iudicis (prieš paskutinįjį žodį, atrodo, labiau tiktų kablelis), censoris. E. Fraenkelis jį vadina požiūrio naudininku (der respektive Dativ, d. iudicantis), P. Būtėnas – lėmėjo naudininku (d. iudicantis, iudicis, censoris), A. Senas – nuomonės naudininku (Meinungsdativ, d. iudicantis). Iš tikrųjų nuomonės reiskėjo naudininkas būtų tikslesnis pavadinimas, tačiau, matyt, nebėra prasmės jau įprastą terminą keisti nauju, juoba kad žodis *lėmėjas* gramatinėje terminologijoje kitam reikalui nevertojamas.

Latvių k. gramatikose bei kalbinėje literatūroje šis naudininko tipas ilgą laiką nebuvo minimas⁴. A. Buojatė jį laiko atskiru tipu, nuomonės naudininku⁵.

Rusų kalbos tyrinėtojai apie jį taip pat nerašo: манома ši linksnio tipą išnykus. Antai, G. Zolotova, pateikdama pavyzdį Деньги ему солома (Suchovo – Kobylinas), pažymi, kad toks pasakymas yra pasenęs ir dabar keičiamas prielinksniu для su kilmininku, o pati konstrukcija turi kriterijaus subjekto reikšmę⁶. Vadinasi, naudininkas šiuo atveju taip pat turi kriterijaus subjekto reikšmę. Iš tikrųjų vietoj lietuviškojo lėmėjo naudininko visur randame tą konstrukciją:

Возможно, для некоторых это [распри] служит доказательством демократического духа, («За рубежом», 1965, 29, стр. 27).

Prof. V. Larinas, versdamas P. Cvirkos „Žemė maitintoja“, keletą kartų pavartojo konstrukciją, kurią galima laikyti lėmėjo naudininku:

1. Им это нипочём (Цв 96). 2. Им [господом] чужой ребёнок – вроде чурбана (Цв 123). 3. Ей – сынок, а пану поросёнок (Цв 186). 4. Пьяному везде постель (Цв 265).

I-ame (kalbama apie tai, kad miesto ponams nieko nereiškia įsigyti skanių valgių) ir 4-ame sakiniuose, jei juos suprasime kaip neginčytinus teiginius, gali būti ir kitas naudininko tipas. Galima teigti, kad lėmėjo naudininkas rusų kalboje praktiškai nevartojamas – yra pakeistas для+ kilm. arba kai kada netgi у+ kilm. (*у сильного всегда бессильный виноват*). Jei jis kada ir pasitaiko (*Пьяному море по колену*), tai kaip reliktinė forma arba šnekamosios kalbos ypatybė. Lietuvių kalboje tai irgi yra vienas iš retųjų naudininko linksnio tipų.

J. Elzbutas

Sutrumpinimai

- Balt – Juozas Baltušis, Valiusei reikia Alekso, V., 1965.
Baltr – A. Baltrūnas, Tu mane šauki? V., 1964.
CV – Petras Cvirka, Žemė maitintoja, V., 1956.
DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, V., 1954.
Gdr – Vincas Giedra, Užkeikti namai, V., 1967.
Gr – J. Grušas, Profesorius Markas Vidinas, V., 1963.
Kr – V. Krėvė, Šiaudinėj pastogėj, V., 1964.
LKŽ III – Lietuvių kalbos žodynas, III, V., 1956.
MG – „Mokslas ir gyvenimas“.
Mik – J. Mikelinskas, Vandens nešėja, V., 1964.
Sl – Mykolas Sluckis, Adomo obuolys, V., 1966.
T – „Tiesa“.
Že – Žemaitė, Rudens vakaras. Sučiuptas velnias. Bičiuliai. Sutkai, K., 1946.
Цв – Пятрас Цвирка, Земля-кормилица, В., 1949.

⁴ A. Bojāte. Datīva locījuma nozīmes tiešajā verbālajā parvaldījumā jaunstrāvnīeku publicistiskajos darbos („Dienas lapā”), „Pēteris Stučkas Latvijas Valsts Universitātē Zinātniskie Raksti”, XXV sējums, Rīgā, 1958, III A sērija, p. 112.

⁵ Ten pat. p. 114.

⁶ Т. А. Золотова. О структуре простого предложения в русском языке, „Вопросы языкознания”, № 6, 1967, p. 100.